

VOKATIVNOST U HRVATSKOJ I SRPSKOJ JEZIČNOJ NORMI I UPOTREBI: MORFOLOŠKI PRISTUP

Virna Karlić

Ivana Cvitković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

Keywords: morphology, vocative, appellative, Croatian language, Serbian language

Summary: The article deals with the morphological category of vocative in Croatian and Serbian language norms and language use. After the core features of the category are presented, the introductory part of the article is dedicated to the display of this category in Slavic languages, with special regard to Croatian and Serbian. In the central part of the article the results of the survey on the vocative use are analyzed. The closing chapter raises two questions: (1) What are the causes and effects of losing the morphological category of vocative; (2) Should vocative be considered a case?

Ključne riječi: morfologija, vokativnost, apelativnost, vokativ, hrvatski jezik, srpski jezik

Sažetak: Rad se bavi vokativnošću kao morfološkom kategorijom u hrvatskom i srpskom jezičnom standardu te u jezičnoj upotrebi. U uvodnom se poglavlju raspravlja o temeljnim obilježjima kategorije. Nadalje, pažnja se usmjerava na vokativnost kao morfološku kategoriju u slavenskim jezicima, posebice u hrvatskom i srpskom. U središnjem dijelu rada prikazuju se i analiziraju rezultati ankete kojom se utvrđuje upotreba vokativnih oblika među izvornim govornicima hrvatskog jezika. Na koncu se raspravlja o uzrocima i posljedicama gubljenja

порука и падежа.

Vokativnost je semantičko-pragmatička kategorija čiji je gramatički oblik vokativni izraz koji se u slavenskim jezicima (djelomično) izražava (ili se u prošlosti izražavao) imenskim riječima u vokativnom obliku. Međutim, morfološki oblik nije nužan za ostvarivanje vokativnog izraza – ova kategorija nije gramatikalizirana u svim jezicima, a u nekima je

gramatikalizirana tek djelomično (zaseban vokativni oblik ne posjeduju sve imenske riječi).

Sadržaj vokativnosti kombinacija je apelativnosti i imenovanja adresata u govornom događaju (Piper et al., 2005: 650). Apelativnost, pritom, podrazumijeva „[...] polisemantički sustav u kojem je vokativnost tek jedna od kategorija koju obuhvaća“ (Vojvodić, 2003: 153). U svojoj se sadržajnoj formi apelativnost odnosi na djelovanje, skretanje pažnje i izazivanje sugovornikove (adresatove) reakcije u sklopu govornog događaja. Tvorac pojma apelativnosti (lat. *appellare*), njemački filolog Karl Bühler (1934), definira ga kao utjecaj na ponašanje drugih. Uz vokativnost, apelativnost obuhvaća još dvije semantičko-pragmatičke kategorije, a to su imperativnost i interrogativnost.

Kategorija apela na značenjskom se i funkcionalnom planu dijeli na *čisti apel* i *oslovljavanje* (Topolinjska, 1974: 25–26). *Čisti apel* ostvaruje se uslijed govornikove namjere da uspostavi komunikaciju s osobom koja se nalazi unutar njegova akustičkog dometa, dok *oslovljavanje* podrazumijeva: (1) provjeru kvalitete komunikacijskog kanala, a ujedno i skretanje pažnje na važnost poruke koju govornik želi prenijeti (*Ivane, gospodine*) – *imeničko oslovljavanje*, ili (2) govornikovo karakteriziranje svojeg sugovornika (*budalo jedna, ljepoto moja*) – *predikativno oslovljavanje*. Prilikom imeničkog oslovljavanja govornik može imenovati adresata njegovim vlastitim imenom (*Ivane*) ili drugim vrstama imenskih riječi u deiktičkoj upotrebi (*gospodine, ti, visoki*), čiji je referent zadan i prepoznatljiv u kontekstu konkretne govorne situacije.

Uz navedene prototipne funkcije i značenja (dozivanje, obraćanje, skretanje pažnje živim bićima koja apel mogu razumjeti, a sukladno tome i reagirati – *stvarna apelativnost*), vokativnim se izrazima mogu vršiti i druge, prvenstveno ekspresivne funkcije. U takvim je slučajevima riječ o *prividnoj apelativnosti*, koja podrazumijeva govornikovu prividnu usmjerenost adresatu (*bože moj, majko mila*). U slučaju takvog tipa apelativnosti govornik ne očekuje reakciju adresata.

Vokativnost je u hrvatskom i srpskom književnom jeziku djelomično gramatikalizirana – ne posjeduju sve imenice zaseban vokativni oblik. U ovome se radu raspravlja o uzrocima i posljedicama gubljenja vokativnosti kao morfološke kategorije; preispituju se načini i sredstva njezina izražavanja u suvremenom hrvatskom i srpskom jezičnom standardu, te se prezentiraju i interpretiraju rezultati ankete provedene s ciljem utvrđivanja upotrebe vokativnih oblika u svakodnevnoj komunikaciji među izvornim govornicima hrvatskog jezika. Osim toga, u radu se raspravlja o spornom statusu vokativa kao padeža.

1. Vokativnost kao morfološka kategorija: slavenski jezici

Praslavenski jezik, kao i praindoeuropski iz kojeg se razvio, posjedovao je vokativnost kao morfološku kategoriju (Mihaljević, 2014: 36). U staroslavenskim tekstovima vokativ je redovito dolazio u svojim posebnim oblicima (Damjanović, 2005: 166).¹ Međutim, samo su neki suvremeni slavenski jezici sačuvali vokativnost kao morfološku kategoriju. Ona se u slavenskim jezicima izražava(la) posebnim vokativnim padežnim oblikom. Čak i u onim slavenskim jezicima u kojima do danas egzistira kao dio padežne paradigme posebni vokativni oblik izlazi iz upotrebe, a primarnu funkciju obraćanja, kao i ostale vokativne funkcije, sve više preuzima nominativni oblik.²

U suvremenim slavenskim jezicima zaseban vokativni oblik uglavnom je izgubljen: u ruskom i bjeloruskom od istočnoslavenskih, u slovačkom i donjolужиčkosrpskom od zapadnoslavenskih te u slovenskom od južnoslavenskih jezika (Mihaljević, 2014: 38). Time je broj padeža u padežnoj paradigmi tih jezika reduciran na brojku šest, a vokativna forma zamijenjena nominativnom (padežni sinkretizam N.=V.).³ Vokativnost je, dakle, kao morfološka kategorija sačuvan u poljskom, češkom, gornjolужиčkosrpskom, ukrajinskom te svim južnoslavenskim jezicima osim slovenskog. I u tim se jezicima zaseban vokativni morfološki oblik s vremenom sve više gubi iz upotrebe, a većinu njegovih funkcija preuzima nominativni oblik, s time da je vokativ i dalje dio njihove padežne paradigme. Specifičan status među južnoslavenskim jezicima imaju bugarski i makedonski jezik, koji su uslijed jezičnih kontakata unutar balkanskog jezičnog saveza izgubili padež kao morfološku kategoriju, ali su zato sačuvali zasebne vokativne, tj. apelativne oblike (v. npr. Piper et al., 2009, Wahlström, 2015).

2. Vokativ i nominativ: padežni sinkretizam

U hrvatskom i srpskom jeziku upotreba nominativnih oblika u vokativnim imenskim izrazima sve više potiskuje upotrebu vokativnih oblika. Dakako, to ne znači da je vokativnost kao semantičko-pragmatička

¹ Iako se, navodi autor, pod utjecajem grčkog jezika javlja i vokativ bez vokativnog nastavka, posebice kod osobnih imena (Damjanović, 2005: 166).

² Mihaljević (2014: 38) kao iznimku navodi suprotnu tendenciju zabilježenu u ruskom razgovornom jeziku: „[...] u razgovornom ruskom [se] kod imenica koje u nominativu završavaju na -a pojavio novi vokativ koji je jednak osnovi bez nastavka, primjerice Son' i Tan' (od Sonja i Tanja)“.

³ Ova se tvrdnja odnosi prvenstveno na jezični standard navedenih jezika. Vokativnost kao morfološka kategorija sačuvana je u pojedinim dijalektima i kolokvijalnim varijetetima navedenih jezika.

kategorija u povlačenju – upotreba vokativnih izraza neraskidivo je vezana uz pragmatičke okolnosti (Piper et al., 2009: 657). Osim posebnim vokativnim oblikom, vokativni se izrazi u jezičnoj upotrebi markiraju drugim sredstvima: položajem u rečenici; u pisanoj jezičnoj upotrebi izdvajaju se zarezom ili uskličnikom; u govornim se situacijama označavaju posebnom intonacijom, gestikulacijom ili drugim paralingvističkim sredstvima. Zahvaljujući kontekstualnoj prepoznatljivosti, kao i spomenutim markerima vokativnosti, ona se sve više gubi kao morfološka, ali opstaje kao semantičko-pragmatička univerzalna kategorija. Taj je proces posljedica mehanizma jezične ekonomije (analogije), zahvaljujući kojoj se pojednostavljuje padežna paradigma budući da enkodiranje informacije u zaseban vokativni oblik u većini slučajeva komunikacijski nije ni nužno ni presudno (v. Karlić i Okuka, 2015: 82-83).

Shodno gramatičkim (pr)opisima suvremenog hrvatskog i srpskog jezika (Barić et al., 2005; Silić i Pranjković, 2007; Stanojčić, 2010; Piper i Klajn, 2013 i dr.) samo pojedine skupine imenica posjeduju zaseban vokativni oblik.⁴ U nekim je slučajevima upotreba vokativnog oblika propisana kao obavezna, dok je u nekim slučajevima navedena tek kao alternativa upotrebi nominativnog oblika.⁵ Ovdje se, dakako, nameće pitanje upotrebe vokativnih oblika među izvornim govornicima jezika u svakodnevnoj komunikaciji, imajući u vidu konzervativnost književnojezičnog standarda. S ciljem utvrđivanja odgovora na to pitanje provele smo pilot-istraživanje⁶ među govornicima hrvatskog jezika, čiji prikaz slijedi u narednom poglavlju.

3. Upotreba vokativnih oblika: anketa

Anketa je provedena nad 100 studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, među kojima jednu polovinu ispitanika čine studenti preddiplomskih filoloških studija stranog jezika, a drugu polovinu studenti preddiplomskih nefiloloških studija.

⁴ O tome će biti više riječi u narednom poglavlju.

⁵ Primjerice, u gramatikama suvremenog hrvatskog i srpskog književnog jezika upotreba pojedinih vokativnih oblika propisuje se kao obavezna, dok se upotreba nekih manje uobičajenih vokativnih oblika tek sugerira ili se čak prednost daje nominativnom obliku (primjerice u slučaju imenica kod kojih dolazi do palatalizacije osnove u vokativnoj formi: *Erik-Eriće*).

⁶ Istraživanje je provedeno na uzorku ispitanika koji se ne smatra reprezentativnim za donošenje općih zaključaka o ovoj problematici. Za to bi uzorak ispitanika trebao biti brojniji i raznolikiji s obzirom na faktore dobne pripadnosti, geografskog porijekla i stupnja obrazovanja. Međutim, rezultati ovog pilot-istraživanja smatraju se relevantnima jer ukazuju na određene tendencije koje valja podrobnije istražiti u daljnjim studijama.

Anketiranje je provedeno metodom elicirane produkcije odgovora. Od ispitanika se tražilo da ispune prazninu u zadanim konstrukcijama (v. primjer zadatka) uz sljedeću uputu:

Ovom se anketom žele istražiti sredstva i načini izražavanja vokativnosti (dozivanja, obraćanja) među izvornim govornicima hrvatskoga jezika. Vaš je zadatak da na prazne crte napišete oblike koje biste **spontano upotrijebili** u obraćanju na početku prepiske sa svojim sugovornikom. Ovom se anketom ne utvrđuje **vaše poznavanje norme standardnog hrvatskog jezika**, nego **stvarna upotreba vokativnih izraza u svakodnevnoj komunikaciji**.

PRIMJER ZADATKA

MARKO

Dragi ____ *Marko* ____, (...)

Kao što je navedeno u uputi za ispunjavanje, anketom se željela utvrditi zastupljenost upotrebe vokativnih oblika u svakodnevnoj pismenoj komunikaciji – točnije, uslijed pismenog obraćanja sugovorniku. Polazna hipoteza bila je ta da se stvarna upotreba vokativnih oblika ne podudara nužno s propisanom jezičnom normom te se željelo utvrditi u kojoj je mjeri proces gubljenja vokativnosti kao morfološke kategorije „zahvatio“ govornike hrvatskog jezika. Zadaci u anketi formulirani su tako da ispitanici demonstriraju na koji bi se način obratili svojem sugovorniku u više ili manje formalnim situacijama (*dragi/poštovani*).

Anketa se sastojala od 24 zadataka, koji se dijele u tri skupine: (1) zadaci kojima se ispituje upotreba vokativnih oblika imenica muškog roda s nultim nastavkom, s daljnjom podjelom na podvrste imenica ove skupine s obzirom na završni glas njihove osnove; (2) zadaci kojima se ispituje upotreba vokativnih oblika imenica muškog i ženskog roda na nastavak *-a*, s daljnjom podjelom na podskupine s obzirom na njihova fonološka i morfološka obilježja; (3) zadaci kojima se ispituje upotreba vokativnih oblika imenica u složenim vokativnim imenskim izrazima. Imenice drugih vrsta nisu obuhvaćene ovim istraživanjem; ispitane su isključivo one vrste imenica čija je upotreba u vokativnoj formi propisana ili preporučena normativnim knjigama (Barić et al., 2005; Silić i Pranjković, 2007; Piper et al., 2009; Stanojčić, 2010; Piper i Klajn, 2013).

3.1. Imenice muškog (prirodnog) roda nultog nastavka

Rezultati prve skupine zadataka pokazuju da je upotreba vokativnih oblika imenica muškog roda nultog nastavka čija osnova završava sonantom (/v/, /l/, /m/ ili /n/ – npr. *gospodin*, *Tomislav*), labijalom (/b/, /p/ ili /f/ – npr. *Filip*), velarom (/k/, /g/ ili /h/ – npr. *gradonačelnik*, *Erik*), dentalom (/c/ ili /z/ – npr. *stric*, *g. Uzelac*) ili mekim/tvrđim palatalom (/j/, /lj/, /nj/, /đ/, /ć/ – npr. *učitelj*; /č/, /ž/, /š/, /dž/ – npr. *Miloš*) zastupljena u 85% ili više slučajeva. Iznimku čine rijetka ili strana imena i prezimena (*Erik*, *Mioš*), pogotovo ona na čijem morfemskom šavu dolazi do jedne ili više glasovnih promjena uslijed tvorbe vokativnog oblika (*Erik*, *Uzelac*⁷).

IMENICE MUŠKOG RODA NULTOG NASTAVKA			
Završni glas osnove		Primjer iz ankete	Postotak upotrebe vokativnog oblika
-e	sonant (v/l/m/n)	<i>gospodin</i>	95%
		<i>Tomislav</i>	90% (1%)
	labijal (b/p/f)	<i>Filip</i>	84% (1%)
	velar (k/g/h)	<i>gradonačelnik</i>	98% (2%)
		<i>Erik</i>	48% (2%)
	dental (c/z)	<i>stric</i>	85%
<i>g. Uzelac</i>		2% (3%)	
-u	meki palatal (j/lj/nj/đ/ć)	<i>učitelj</i>	92% (5%)
	tvrdi palatal (č/ž/š/dž)	<i>Miloš</i>	55% (10%)

Tablica 1. Prikaz upotrebe vokativnih oblika imenica muškog roda nultog nastavka.⁸

Zasebno je razmatrana podskupina imenica muškog roda nultog nastavka s osnovicom koja završava glasom /r/. Budući da se takve imenice

⁷ Prezime *Uzelac* u anketi je navedeno uz apoziciju *gospodin* radi postizanja prirodnosti izraza u zadatku, što je (uz dvostruku glasovnu promjenu na morfemskom šavu) zasigurno utjecalo na navedeni rezultat. O upotrebi vokativnih oblika u složenim vokativnim imenskim izrazima v. poglavlje 3.3.

⁸ Gornji dio tablice odnosi se na imenice čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-e*, a donji dio tablice odijeljen zadebljanom linijom označava imenice čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-u*. U trećem je stupcu u zagradama navedena zastupljenost odgovora s drugim nastavkom (npr. vlastito ime *Tomislav* u 90% slučajeva ispitanici su napisali u vokativnom obliku *Tomislave*, 1% u obliku *Tomislavu*, dok ga je preostalih 9% navelo u nominativnoj formi).

nekada tvore s vokativnim nastavkom *-e*, a nekada s nastavkom *-o*, anketom se željela utvrditi utemeljenost tvrdnje da izbor nastavka ovisi o vrsti vokala ispred glasa /r/ s obzirom na mjesto tvorbe (prema Piper i Klajn, 2013). Rezultati ankete uvjerljivo potvrđuju da vokali prednjeg reda uvjetuju izbor nastavka *-e* (*profesor*), a isto vrijedi i za slučajeve s vokalom srednjeg reda (/a/) kada je nepostojano (*Petar*). U ostalim slučajevima vokativni se oblik tvori morfemom *-u* (*inženjer*).

IMENICE MUŠKOG RODA NULTOG NASTAVKA					
	Završni glas osnove	Primjer iz ankete	-e	-u	-Ø
-e/-u	vokal prednjeg reda + glas /r/	<i>profesor</i>	96%	2%	2%
	vokal srednjeg reda + glas /r/	<i>stanar</i>	6%	82%	6%
		<i>Petar</i>	91%	0%	9%
	vokal stražnjeg reda + glas /r/	<i>inženjer</i>	0%	79%	21%

Tablica 2. Prikaz upotrebe vokativnih oblika imenica muškog roda nultog nastavka čija osnova završava glasom /r/.

Ostale vrste imenice muškog roda nisu uključene u istraživanje jer prema gramatičkim opisima hrvatskog jezika ne posjeduju zaseban vokativni oblik. Isto vrijedi i za sve imenice srednjeg roda, kao i imenice ženskog roda koje nisu obuhvaćene drugom skupinom zadataka.

Rezultati prve skupine zadataka pokazuju da je upotreba vokativnih oblika imenica muškog roda (koje ih prema gramatikama posjeduju) u svakodnevnoj upotrebi prilično zastupljena, osim u navedenim iznimnim slučajevima.⁹

3. 2. Imenice ženskog i muškog (prirodnog) roda na nastavak *-a*

Prema gramatičkim opisima zaseban vokativni oblik posjeduju imenice ove skupine koje nose sljedeća obilježja: (a) ženska dvosložna imena s dugouzlaznim akcentom (*Maja, Nada*), čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-o*; (b) trosložna i višesložna ženska i muška imena te opće imenice na *-ica* (*Danica, Ivica*), čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-e*.

⁹ Ovdje valja imati na umu činjenicu da je istraživanje provedeno među studentima, koji se svakodnevno služe te su u izravnom dodiru s književnojezičnim standardom. U budućnosti bi valjao provesti istraživanje među ispitanicima drugih dobnih skupina te različitog stupnja obrazovanja. Time bi se stekla cjelovitija slika o upotrebi vokativnih oblika među govornicima hrvatskog jezika.

Rezultati ankete pokazuju da je upotreba vokativnih oblika vlastitih imena ove skupine imenica nestabilnija u odnosu na imenice prve skupine – posebice kada je riječ o trosložnim ili višesložnim muškim imenima na *-ica*. Kada je riječ općim imenicama te vrste, upotreba vokativnog oblika visoko je zastupljena.

IMENICE ŽENSKOG I MUŠKOG RODA NA NASTAVAK -A			
Tip imenice		Primjer iz ankete	Postotak upotrebe vokativnog oblika
-o	ženska dvosložna imena s dugouzlaznim akcentom	<i>Maja</i>	65%
-e	trosložna i višesložna ženska i muška imena te opće imenice na <i>-ica</i>	<i>učiteljica</i>	98% (2%)
		<i>Danica</i>	75% (3%)
		<i>Ivica</i>	35%

Tablica 3. Prikaz upotrebe vokativnih oblika imenica ženskog roda na nastavak *-a*.¹⁰

3.3. Upotreba vokativnih oblika imenica u složenim imenskim izrazima

Iako je anketa pokazala da je upotreba vokativnih oblika visoko zastupljena, rezultati skupine zadataka kojima se preispitivala upotreba vokativnih imeničkih oblika u sklopu složenih vokativnih imenskih izraza pokazala je odstupanja od propisane norme. Naime, u složenim je vokativnim imenskim izrazima od dvije ili tri imeničke sastavnice utvrđena tendencija da se u vokativnoj formi pojavljuje samo jedna ili dio sastavnica – i to ona/one na početku imenskog izraza. Pod pojmom složenih vokativnih imenskih izraza podrazumijevaju se sintagme koje sačinjavaju jedna ili dvije titule (*gospodin, gospodin inženjer*) te ime, prezime ili ime i prezime osobe.

¹⁰ Gornji dio tablice odnosi se na imenice čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-o*, a donji dio tablice odijeljen zadebljanom linijom označava imenice čiji se vokativni oblik tvori nastavkom *-e*. U trećem je stupcu u zagradama navedena zastupljenost odgovora s drugim nastavkom (npr. imenicu *učiteljica* u 98% slučajeva ispitanici su upotrijebili u vokativnom obliku *učiteljice*, 2% u obliku **učiteljico*, dok je nitko nije naveo u nominativnoj formi).

Vokativni imenski izraz	VOKATIVNI OBLIK		
	0	I	I+II
<i>Profesor^I Marković^{II}</i>	2%	67%	31%
<i>Gospodin^I Igor^{II}</i>	6%	70%	24%
<i>Gradonačelnik^I Bandić^{II}</i>	0%	71%	29%
<i>Gospođa^I Nada^{II}</i>	0%	69%	30%
<i>Doktorica^I Maja^{II} (Marković)</i>	0%	59%	41%

Tablica 4. Prikaz upotrebe vokativnih oblika imenica u složenim vokativnim imenskim izrazima s dvije imeničke sastavnice.

Podaci u Tablici 4 pokazuju da ispitanici vokativne imenske izraze od dvije imeničke sastavnice gotovo nikada ne koriste u nominativnom obliku. Međutim, većina ispitanika (60%–70%) nije sklona upotrebi vokativnih oblika obiju sastavnica, nego samo prve po redu, koja je u funkciji titule.

Primjera radi, čak 50% ispitanika koji su vlastito ime *Tomislav* naveli u vokativnom obliku u sintagmi s titulom *gospodin* navodi njegov nominativni oblik (*dragi gospodine Tomislav*), dok 40% ispitanika koji su vlastito ime *Maja* naveli u vokativnoj formi u sintagmi s titulom *doktorica* navodi nominativni oblik imena (*draga doktorice Maja*).

Istu pojavu potvrđuju i primjeri višočlanih imenskih izraza koji se sastoje od tri imeničke sastavnice.

Vokativni imenski izraz	VOKATIVNI OBLIK				
	0	I	I+II	I+II+III	III
<i>Gospodin Goran Marković</i>	5%	44%	14%	35%	0%
<i>Gospodin inženjer Ivić</i>	4%	14%	55%	24%	3%

Tablica 5. Prikaz upotrebe vokativnih oblika imenica u složenim vokativnim imenskim izrazima s tri imeničke sastavnice.

Rezultati prvog navedenog zadatka (*gospodin Goran Marković*) u tablici pokazuju da se u većini slučajeva u vokativnoj formi pojavljuje samo titula, a to potvrđuje i drugi zadatak s imenskim izrazom s dvije titule (*gospodin inženjer Ivić*). Iz priloženih se rezultata ankete uočava tendencija formalnog pojednostavljivanja višočlanih vokativnih imenskih izraza, što je

u skladu s načelima jezične ekonomije – dovoljno je da se jednim elementom naznači funkcija imenskog izraza u rečenici/iskazu kako bi se uspjешno i bez dvosmislenosti prenijela poruka sugovorniku.

3.4. Rezultati ankete: zaključci

Unatoč tome što je ovo pilot-istraživanje provedeno na nemješovitom i malom uzorku ispitanika, smatramo da njegovi rezultati ukazuju na tendencije koje zahtijevaju daljnja istraživanja:

(1) vokativni oblici imenica muškog roda u upotrebi su bolje očuvani od vokativnih oblika imenica ženskog roda (osim u iznimnim slučajevima kao što su strana ili rijetka muška imena te imenice kod kojih u vokativnom obliku dolazi do jedne ili više glasovnih promjena); (2) postoji tendencija formalnog pojednostavljivanja složenih vokativnih imenskih izraza (s više imeničkih sastavnica), prema principima: (a) vokativnoj formi sklonije su imeničke sastavnice bliže početku složenog imenskog izraza; (b) u složenim imenskim izrazima koji se sastoje od kombinacije 'titula + vlastito ime' uočljiva je tendencija da titula bude u vokativnoj, a vlastito ime u nominativnoj formi.

4. Sporni status vokativa kao padeža

O nestabilnosti vokativnosti kao gramatičke kategorije u hrvatskom i srpskom standardnom jeziku svjedoče njihovi gramatički (pr)opisi, u kojima se navodi da nemaju sve imenice zaseban vokativni oblik; za neke se propisuje, a za neke tek preporuča upotreba vokativnih oblika, dok za pojedine vrste imenica stoji napomena da „prirodnije“ zvuče i češće se koriste u nominativnom obliku. Nestabilnost gramatičke kategorije potvrdili su i rezultati provedenoga istraživanja. U tom je kontekstu, uz prethodno prezentirane rezultate, značajan podatak da ni u jednoj anketi vokativni oblici nisu upotrijebljeni dosljedno i skladu s propisanom normom.

Kada je riječ o gubljenju vokativnosti kao morfološke kategorije, nameću se dva ključna pitanja: koje su posljedice njezina gubljenja odnosno kako taj gubitak utječe na status vokativa kao padeža? Status vokativa pitanje je o kojem su vođene brojne rasprave. Međutim, do danas među lingvistima nije postignut konsenzus o tome je li opravdano vokativ svrstavati među padeže. Stavovi o tom pitanju variraju ovisno o pristupu danoj pojavi:

(1) Morfološki pristup. Iako specifičnost obilježja vokativa u odnosu na druge zavisne padeže nije sporna, postojanje zasebnih vokativnih oblika tradicionalno je presudan kriterij za njegovo svrstavanje među padeže. U suvremenim indoeuropskim jezicima koji posjeduju vokativnost

kao morfološku kategoriju vokativi se na strukturnom planu ponašaju slično drugim padežima (Wahlström, 2015: 9), a to je slučaj i sa slavenskim jezicima:

[Vokativ je u praindoeuropskom jeziku] formalno bio jednak osnovi, bez ikakva nastavka. Međutim, već je u praslavenskome fonološki razvoj izbrisao razliku između semantičkih (tvorbenih) sufiksa i padežnih nastavaka stvarajući amalgamirane završetke i tako vokativ više nije mogao biti smatran čistom osnovom, već padežom koji je formalno sličan drugim padežima. (Mihaljević, 2014: 37)

Još je u tradicionalnim gramatikama grčkog i latinskog jezika vokativu pridavan status padeža. Takva tradicija nastavila se u opisima drugih jezika koji posjeduju vokativnost kao morfološku kategoriju. Gramatike hrvatskog i srpskog jezika u tom smislu nisu iznimka.¹¹ U njima se vokativ u pravilu određuje kao padež te mu se pristupa dominantno iz morfološke perspektive. U nekim se od tih gramatičkih opisa ukazuje na specifičnost vokativa u odnosu na druge padeže, ali se unatoč tome svrstava u tu kategoriju, primjerice:

U tradicionalnoj i školskoj gramatici vokativ se takođe smatra padežom, iako se on i sintaksički, i semantički, i pragmatički uočljivo razlikuje od kategorije padeža. (Piper et al. 2009: 417)

U opisima jezika koji ne posjeduju vokativnost kao morfološku kategoriju vokativ se u pravilu ne tumači kao padež, nego mu se pristupa prvenstveno kao pragmatičkom fenomenu.

(2) Sintaktički, pragmatički i funkcionalni pristup. Vokativ posjeduje sintaktička, pragmatička i funkcionalna obilježja po kojima odskaače od ostalih padeža, zbog kojih neki stručnjaci smatraju da se uopće ne bi trebao svrstavati u tu kategoriju. Primjerice, Minović (1987: 119) u *Sintaksi srpskohrvatskog–hrvatskosrpskog književnog jezika* navodi da vokativ nije padež te da je od sedam navedenih padeža u padežnoj paradigmi samo šest pravih, uz objašnjenje da je vokativ padež samo u morfološkom smislu, a u sintaktičkom ne. Dok je po definiciji padež

¹¹ Između ostalih, abecednim redom: Barić et al. (1997), Brabec, Hraste i Živković (1965), Maretić (1963), Klikovac (2010), Piper i Klajn (2013), Silić i Pranjković (2007), Stevanović (1974), Stanojić i Popović (1992), Težak i Babić (1994).

„morfološka kategorija koja izriče različite odnose onoga što riječ znači prema sadržaju rečenice“ (Barić et al., 2005: 101), „vokativ nije vezan za ostale dijelove rečenice“ (Stevanović, 1974: 171), tj. „reč ili sintagma u vokativu ne pripada strukturi rečenice“ (Klikovac 2010: 180), stoga je „otvoreno pitanje je li on uopće padež s obzirom na to da vokativni izrazi mogu predstavljati samostalan iskaz“ (Belaj i Tanacković-Faletar, 2014: 269). Nadalje, Piper i skupina autora (2009: 490) navode da se vokativ tradicionalno ubraja među padeže, ali je u usporedbi s ostalima slabo frekventan jer je to imenički oblik za drugo lice, pa „može semantički kongruirati samo s ličnom zamenicom drugog lica“.¹² Osim toga, autori ističu činjenicu da svaki imenski izraz u srpskom (i hrvatskom) jeziku može biti upotrijebljen vokativno, bez obzira na to je li imenica u vokativnoj ili nominativnoj formi (Piper et al., 2005: 654). Uz navedene sintaktičke i morfološke razloge, među argumentima protiv svrstavanja vokativa među padeže ključno mjesto zauzimaju pragmatička i funkcionalna obilježja vokativa:

Što se pak vokativa tiče, on [...] iako je paradigmatički dosljedno zastupljen morfološkim oblicima, ne predstavlja padež, barem ne u užem smislu u kojem su to svi ostali padeži sa svojim gramatičkim funkcijama, već je njegova funkcija vezana uz sam komunikacijski kontekst i u tom smislu je pragmatičke naravi. Mogli bismo slijedom toga dva samostalna padeža načelno definirati na sljedeći način: nominativ kao padež imenovanja jedne od sastavnica konceptualne strukture sa svrhom njezina isticanja u odnosu na ostale sastavnice unutar kakve gramatički kodirane relacije, a vokativ kao padež oslovljavanja sugovornika radi uspostave komunikacijskog kanala. (Belaj i Tanacković-Faletar, 2014: 270)

[Vokativ] je po nekim pokazateljima na trećini puta od imenica prema uzvicima. Ni tu ne može biti dvojbe o samom svrstavanju, ali imenice i uzvici ipak su dijametralno suprotne vrste riječi. (Brozović, 1988: 131)

Kada je riječ o spornom statusu vokativa, Vojvodić (2002: 156) drži da je najveći problem u tome što većina lingvista promatra samo formalnu

¹² Zrinka Kolaković (2007) provela je istraživanje o učestalosti padežnih pojavnica u korpusu pisanih i govorenih tekstova hrvatskoga jezika. U radu autorica utvrđuje je da je upotreba vokativa najrjeđa u odnosu na druge padeže, čak 14,3 puta manja od nominativa.

stranu vokativnosti, a pritom ne ulaze u semantičku analizu. Osim toga, autor raspravlja o činjenici da se vokativ u gramatičkim opisima slavenskih jezika koji su sačuvali vokativnost kao morfološku kategoriju uvrštava u padežnu paradigmu, dok se u opisima ostalih slavenskih jezika iz nje izostavlja. To smatra projekcijom krive slike o vokativu, ali i cijelog padežnog sustava slavenskih jezika.

O uzrocima gubljenja vokativnosti kao morfološke kategorije u hrvatskom i srpskom jeziku bilo je riječi u drugom poglavlju ovoga rada. Kada je riječ o posljedicama, u slavenskim jezicima u kojima se proces njezina gubljenja odvio u cijelosti, imenski izrazi u nominativnom obliku (uz druge spomenute markere) preuzeli su funkciju izražavanja vokativnosti. U njihovim je opisima vokativ u pravilu izgubio status padeža te je funkcija izražavanja vokativnosti pripisana nominativu.¹³ Druga mogućnost, koju sugeriraju Sonnenhauser i Noel (2015: 17), jest promatranje vokativnosti kao pragmatičke, a ne kao gramatičke kategorije. Kada je riječ o jezicima koji i dalje posjeduju vokativnost kao morfološku kategoriju, poput hrvatskog i srpskog, smatramo da idealno rješenje predstavlja „srednji put“, koji bi u obzir uzimao oba aspekta vokativnosti – kako gramatički (morfološki, sintaktički) tako i pragmatički (funkcionalni).

5. Zaključci

U prvom dijelu rada prikazana su glavna svojstva kategorije vokativnosti, s naglaskom na njezinim morfološkim obilježjima u slavenskim jezicima, posebice u hrvatskom i srpskom jezičnom standardu.

U središnjem dijelu rada prikazani su rezultati ankete provedene s ciljem utvrđivanja upotrebe vokativnih oblika u svakodnevnoj pismenoj komunikaciji. Utvrđeno je: (1) da je vokativnost kao morfološka kategorija nestabilna; (2) da su vokativni oblici imenica muškog roda u upotrebi bolje očuvani od vokativnih oblika imenica ženskog roda (osim u navedenim iznimnim slučajevima) te (3) da postoji tendencija formalnog pojednostavljivanja složenih vokativnih imenskih izraza (s više imeničkih sastavnica).

U zaključnom dijelu rada povedena je rasprava o spornom statusu vokativa kao padeža te su ukratko prikazane temeljne razlike između

¹³ Nominativ i vokativ svojim su funkcionalnim obilježjima usko povezani padežni oblici. I jedan i drugi sintaktički su samostalni te se nikada ne pojavljuju uz prijedlog. Nominativna forma imenskog izraza uvijek može zamijeniti vokativnu (Piper et al. 2008: 654), dok je u narodnoj književnosti zabilježena upotreba vokativne forme umjesto nominativne (*Piše knjigu Vukašine kralju, Vino pije kraljeviću Marko*). Dva padeža povezuje i funkcija subjekta (agensa): ona je prototipna u slučaju nominativa, dok se u slučaju vokativa ostvaruje u upitnim rečenicama, kada se subjekt nalazi u drugom licu: npr. *Čitaš li, Petre?* (Sklijarov, 1962: 389).

morfološkog i pragmatičkog (funkcionalnog) pristupa vokativnosti. Na koncu se ukazuje na važnost primjene obaju pristupa u svrhu punog razumijevanja ove semantičko-pragmatičke i gramatičke kategorije.

POPIS LITERATURE

- Barić, Eugenija et al. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir. Tanacković Faletar, Goran. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva*. Zagreb: Disput.
- Brabec, Ivan. Hraste, Mate. Živković, Sreten. 1965. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brozović, Dalibor. Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Bühler, Karl. 1938. *Theory of Language. The representational function of language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Cvitković, Ivana. 2016. *Vokativnost u srpskom i slovačkom jeziku*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Damjanović, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Karlič, Virna. Okuka, Miloš. 2015. Der morphologische Sprachwandel und seine Ursachen im gegenwärtigen Serbischen und Kroatischen. U *Dekonstruktion und Konstruktion zwischen Sprach und Literaturwissenschaft. Festschrift für Ulrich Schweizer zum 60. Graf, Elena; Mendoza, Imke; Sonnenhauser, Barbara*. Hrsg. Geburtstag: Leipzig, Wien. 81-92.
- (Klikovac, 2010) Кликовац, Душка. 2010. *Граматика српског језика за основну школу*. Београд: Креативни центар.
- Kolaković, Zrinka. 2007. Zastupljenost padeža u hrvatskome jeziku u pisanim i govornim tekstovima. U *Lahor* br. 4. 242-270.
- Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika: 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga.
- Minović, Milivoje. 1987. *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*. Sarajevo: Svetlost.
- (Piper et al., 2005) Пипер, Предраг et al. 2005. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- (Piper et al., 2009) Пипер, Предраг et al. 2009. *Јужнословенски језици: Граматичке структуре и функције*. Београд: Београдска књига.
- (Piper i Klajm, 2013) Пипер, Предраг. Клајн, Иван. 2013. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Silić, Josip i Pranjković, Ivo. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sonnenhauser, Barbara. Noel, Patricia Aziz Hanna. 2013. *Introduction: Vocative! Addressing between System and Performance*. Berlin: Mouton de Gruyter
- (Stevanović, 1974) Стевановић, Михајло. 1974. *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научна књига.

- (Stanojčić i Popović, 1992) Станојчић, Живојин. Поповић, Љубомир. 1992. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I., II., III. и IV. разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Težak, Stjepko. Babić, Stjepan. 1994. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- (Topolinjska, 1974) Тополињска, Зузана. 1974. *Граматика на именската фраза во македонскиот културен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- (Vojvodić, 2002) Војводић, Дојчил. 2002. О вокативним императивним типовима каузације у руском и српском језику. У *Јужнословенски филолог* LIX. 153-174.
- Wahlström, Max. 2015. *The Loss of Case Inflection in Bulgarian and Macedonian*. Helsinki: University of Helsinki.